

Népnyelv és népnyelvkutatás

A népnyelv kutatása a dialektológián kívül közvetlenül vagy közvetve a nyelv-tudomány több ágát is érinti: a stilisztikát, a szociolingvisztikát és a nyelvtörténetet, az alkalmazott ágak közül pedig a lexikográfiát, az anyanyelvoktatást, a fordítás-tudományt és a nyelvművelést. A fogalom régi, s bár a terminust is jó ideje használja a szakirodalom és a köznyelv egyaránt, több kérdés tisztázatlan. A hazai nyelvészeti szakirodalomban az utóbbi években többször is szó került a népnyelvről (Sebestyén 1972, 1988; Balogh L. 1980, 1988; Hajdú M. 1980; Grétsy 1988; Wacha 1992; V. Raisz 1998; Kiss J. 2001; Tolcsvai Nagy 2004; Molnár Csikós 2002; Nyirkos 2002; Szathmári 2004). Szabó Géza például több ízben is véleményt nyilvánított, s egyik tanulmányában több kérdést is fölvetett a népnyelvvel és kutatásával kapcsolatban, ezt írván egyebek mellett: „A magyar dialektológia a *népnyelv* és még inkább a *népnyelvkutatás* műszóval hadilábon áll!” (2002: 31), valamint: „a *népnyelv* szó maga előfordul, de konkrét kutatási kérdései már senkit sem érdekelnek” (i. m. 32; l. még a 2. pont a. is).

A vonatkozó, általam szemrevételezett hazai és külföldi szakmai, valamint a laikus szóhasználatra egyaránt jellemző több-kevesebb bizonytalanság. Ez persze nem véletlen. Hiszen ma már sem a „nép”, sem a nyelvváltozatok (nyelvjárások, köznyelv, társadalmi szociolektusok) helyzete, egymáshoz való viszonya nem azonos azzal, ami volt korábban – különösen a népnyelv fogalmának kialakulásakor. Ezért a fogalom tisztázásához igénybe kell vennünk nemcsak a nyelvészetnek, illetőleg a terminológiatörténetnek, hanem a „nép” kultúráját és történelmét kutató két másik tudománynak, a néprajznak és a történettudománynak a „nép”-re vonatkozó újabb megállapításait is. Hasznosnak ígérkezik némi tudománytörténeti visszatekintés is. A tanulmányhoz fűzött értékes szakmai észrevételekért, megjegyzésekért itt mondok köszönetet Balogh Lajosnak és Pusztai Ferencnek.

1. Nép és népnyelv

Fogalom-, illetőleg szótörténeti elemzéssel kezdem, hogy pontos, operatív fogalmakkal dolgozhassunk (hiányukban ugyanis abba a helyzetbe kerülhetünk, hogy ugyanazt mondjuk, és nem vagy nem egészen ugyanazt értjük rajta). Először történeti adatokat hozok, majd fogalomtörténeti összegzés, végül az elemzés elvégzése után a mai állapotnak megfelelő meghatározás következik.

A „népnyelv” fogalma a középkori latinban jelentkezik (*lingua vulgaris*) mint a latin nyelv ellenpólusa: 'a latinnal szemben valamely etnikus nyelv, azaz valamely nép anyanyelve' (l. ÉKsz.). Vö. Dante: „a népi nyelven való szólásnak mondjuk azt a nyelvet, amelyet minden szabály nélkül, dajkánkat utánozva, tőle sajátítunk el” (De vulgari eloquentia: A nép nyelvén való szólásról. In: Dante 349). A latint nem első nyelvként, nem a dajkától, hanem a szabályok tudatos megtanulásával sajátították el; az anyanyelvet viszont első nyelvként, közvetlen környezetükben, a szabályok tudatosítása nélkül, a spontán kommunikáció természetes közegében vették birtokukba. A *népnyelv* eme jelentése ('a latintól eltérő külön nyelv, külön nyelvi kód') tudományos, illetőleg vallási közegben használatos (ÉKsz.). A népnyelv egyéb értelmezései azon a természetes kapcsolaton alapulnak, hogy a „népnyelv” egyenlő a „nép nyelvé”-vel. Elemzésünket kezdjük a szóban forgó szerkezet, illetőleg összetétel első tagja jelentéstörténetének az áttekintésével!

Nép

A jelentések: 1. 1177 után: vmely helyhez, intézményhez, személyhez tartozó emberek közössége. 2. 13. sz. 2. fele: közös lakóhely, nyelv, eredet, kultúra által meghatározott közösség. 3. 1372 után (többes számban): emberek. 4. 1416 után: tömeg, sokaság. 5. 1517: alsóbb népréteg, különösen a parasztság (TESz. és EWung.: *nép* a.; a 6. jelentés számunkra irreleváns: 1536: 'állatok csoportja').

A társadalomtörténeti megközelítés szerint a „nép” 1. „történetileg változó társadalmi-politikai kategória, melybe elsősorban a kétkezi dolgozó osztályok és rétegek tömegei tartoznak”; 2. „a kapitalizmust megelőző osztálytársadalmak tradicionális kultúrájú dolgozó tömegei” [...] a »nép« elnevezést igénylő társadalmi rétegek (parasztság, pásztorok, iparosok, bányászok, katonák stb.)” (NéprLex. 1980, 3: 711). Illetőleg: a nép (baloldali értelemben) „az uralkodó osztályok, hatalmi elittek által gyakorolt uralom objektuma és nem szubjektuma. Triviálisabb értelemben a társadalom legalacsonyabb jövedelmű, privilégiumok nélküli részét jelentik – leginkább a kétkezi munkát végzőket” (Szabó Miklós 1991: 63). Másként: a „köz-nép” (vulgus in populo: Mályusz 1994: 40). A „nép” legtömegesebb alkotóeleme a parasztság volt, s a parasztság volt a nyelvjárások legfőbb éltetője és hagyományozója is. A parasztság sorsának alakulása ennek következtében a népnyelv szempontjából alapvető fontosságú, ha nem is kizárólagos jelentőségű. A hagyományos parasztság nálunk is a múlté, amiként a múlté a hagyományos paraszti gazdálkodás és vele a hagyományos paraszti kultúra is. Kósa László írta 1976-ban: a népi kultúra „[k]ezdetben az egész magyar etnikumé volt, majd a hivatásos kultúra megjelenése után fokozatosan elkülönült, végül teljesen parasztivá lett, majd mint paraszti műveltség le is hanyatlott” (95–6). 1984-ben pedig ezt írta: „ma a hagyományos népi kultúra majdnem teljes egészében emlékanyag, mögötte már nem állnak élő, azt szervesen magukénak tudó társadalmi osztályok és rétegek. Az idősebb nemzedékek tagjai, akik még gyermekkorukban hagyományos módon sajátították el, ma már nem élnek a népi kultúrát évszázadokon át fenntartó, tradicionális viszonyok között. Napjaink parasztsága nem abban az értelemben parasztság, ahogyan ezt akár a polgári szociológia, akár a marxizmus klasszikusai leírták.

Átalakultak tulajdonviszonyai, ezzel együtt életmódja, tudata, melyben a régi paraszti gondolkodásnak, tájékozódásnak, ismereteknek csupán maradványai lelhetők föl” (1984: 130). Csalog Zsolt szerint: „Az a társadalmi osztály, amely a paraszti kultúrát teremtette-használta, megszűnt: a magyar parasztság, ez a meghatározható -tól-ig történetű képződmény nincs többé, helyén földműves foglalkozású vagy falulakó, de kultúrájukat már egészen más elvek szerint szervező és élő embercsoportok élnek [...] a nagyrészt már inaktív paraszti kultúrák modern kultúráink igen fontos – talán legfontosabb – etalonját jelentik” (1993: 142, 144). Hozzátehetjük: eltűnt az utóparaszti (már nem paraszti, de még parasztos: Szilágyi Miklós 2005: 10) életforma is, de legalábbis végnapjait éli, mert megszűnt az utóparasztság mint társadalomtörténeti kategória (l. Szilágyi 2002: 8, 2005; Hann 2005; Kovács-Váradi 2005). Összesítve azt mondhatjuk, hogy a népet korábban szociológiai értelemben a kétkezi munkások, elsősorban parasztok, illetve a földműveléshez kapcsolódó ősfoglalkozást űzők, kulturális szempontból pedig a hagyományos, nem pedig az elit vagy magas kultúrának a részesei, az iskolázatlan, illetőleg (az iskoláztatás elterjedése után) a kevésbé iskolázott emberek alkották. E réteg műveltségének a vizsgálata volt a néprajz elsődleges tárgya (l. Balassa Iván 2000 *passim*; Paládi-Kovács 2002a: 169), s az e rétegtől használt nyelvet nevezték először *népnyelv*nek. Egy német etnográfus, E. Hoffmann-Krayer fogalmazta meg 1902-ben először a néprajz tárgyaként a „vulgus in populo”-t, azaz a köznépet (Mályusz 1994: 40). Vö. latin *populus* ’nép’, *vulgus* ’köznép, tömeg, sokaság’, l. még a m. *vulgáris* jelentéseit: 1. ’köznapi, ismert, közismert, érthető’, 2. ’a köznapi életben beszélt, az irodalmitól szókincsében és szerkezetében eltérő (nyelvváltozat)’, 3. ’szakszerűtlen, tudománytalan’, 4. ’közönséges, alantas, útszéli, durva’ (Tóthfalusi István, Idegenszó-tár. Bp., 2004, *vulgáris* és *vulgus* a.). E szerint tehát a népnyelv egyenlő a köznép nyelvhasználatával.

Népnyelv

1. A *népnyelv* kronológiai rendbe állított szótörténeti adataiból, értelmezéseiből következnek a fontosabbak. (Az Akadémiai Nagyszótár: NSz. vonatkozó anyagára is támaszkodtam. A nagyszótári anyagot Szirmai Diána bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét ezúton is köszönöm.) 1833: „a magyar népnyelv [...] teljes olly lelkes tulajdonságokkal és közmondásokkal, mellyekben nagy életbölcesség van szöve” (Berzsenyi művei II, 361. 1833/1842: NSz.); 1860: „a’ népnyelvnek ’s annak táj szerint való különbözéseinek tanulmányozása” fontos (Budenz: Magyar Nyelvészet 5: 363); 1867: a népnyelv „azon nyelv, melyen a nép sajátos mód szerint érzelmeit és gondolatait eladni szokta [...] különböztetésül a felsőbb nemű, a műveltebb társasági, s a tudományos nyelvtől, de nemkülönben a *pórias*-tól vagy *aljas*-tól is” (CzF. IV: 819–820); 1873: „ha tehát az irodalmi nyelv az elavulás, tehát az enyészet elől biztosítani akarja magát, folytonos összeköttetésben kell állnia a nép nyelvével [...], a nép nyelve már csak ezért is a legszorgalmasabb tanulmányozást követeli” (Steiner [Simonyi] Zsigmond: Nyr. 18); 1876: a Nyelvőrben az első években közölt „népnyelvi adatok [...] mégsem olyanok, hogy bár csak főbb nyelvjárásainknak is egészen hű képét

adnák” (Király Pál: Nyr. 13); 1891: „az irodalmi és a népnyelv [...] egymástól valóban nagyon eltérő két beszédmód [...] a köznép vagy írástudatlanok dialectusa [...] az igazi népnyelv” (Balassa: 9); 1905: „legnagyobb különbségeket találunk a nép nyelvében, tehát ott, ahol a nyelv legtermészetesebben fejlődik s legkevésbé van kitéve külső hatásoknak. S a nyelvjárások nemcsak hangjaikkal különböznek egymástól” (Simonyi: 138); 1916: „*Népnyelv* az irodalmi nyelvvel ellentétben a nép használta nyelv” (RévaiLex. XIV: 419); 1919: Simonyi „megadja [...] az első útbaigazítást is a népnyelvi adatoknak célszerű, későbbi rendszeres feldolgozásaira, a voltaképeni nyelvjárástanulmányokra” (Prohászka: 176); 1936: „A népnyelven [...] a nép által használt nyelvet értjük (amint irodalmi nyelven az írók által használt nyelvet)” (Kelemen 33); 1942: „A népnyelv teljesen független lehet az irodalmi nyelvtől, az irodalmi nyelv is a népnyelvtől: a köznyelv a kettő között foglal helyet, s mindkettőtől függ” (Bóka László 99); „Népnyelven általában a falusiak nyelvét értik, s ezt a népnyelvet osztják tájnyelvekre, nyelvjárásokra, azaz egy-egy elszigeteltebb vidék jellegzetes nyelvi sajátosságokkal bíró nyelveire. A népnyelvnek nevezett paraszti vagy falusi nyelvet mint az általánosan elterjedt irodalmi és köznyelv ellentétét interpretálják [...]. A »népnyelv aequale [= egyenlő] falusi nyelv« azonosítás akkor került a tudományos köztudatba, mikor az azonosítás nem volt minden alap nélkül való, mikor a nép valóban egyet jelentett azzal, hogy paraszt, falusi” (az utolsó mondat az eredetiben félkövér: Bóka 101); „A népnyelv és a köznyelv között nem az írni-olvasni tudás von biztos határt, hanem az írásbeliség predomináló hatásának megléte vagy hiánya. Ebben az értelemben beszélhetünk még ma is népnyelvről, anélkül, hogy a népnyelv fogalmát össze kellene zavarnunk a tájnyelv [nyelvjárás] fogalmával” (Bóka 103); 1944: „népnyelven általában a társadalom legszélesebb, legkevésbé iskolázott, az irodalmi és a köznyelv hatásától viszonylag legkevésbé érintett részének nyelvét kell értenünk, minden földrajzi és településtörténeti formával összefüggő korlátozás nélkül” (Bárczi in: Néprajzi tanulmányok 93: NSz.); 1946: „szembefordultak a paraszti nyelvvel, a népnyelvvel” (Révai József: Marxizmus és magyarság 15: NSz.); 1955: „a »népnyelvvel«, azaz a nyelvjárásokkal” (Deme 81); 1960: népnyelv: „a nyelvjárások egésze és egyenkénti résztípusai” (az eredetiben táblázatos közlésben szerepel: Benkő 62); 1961: a népnyelv „a köztudatban helyhez nem kötött népies forma” (Bárczi 91); 1968: „a szegedi népnyelv [...] a legismertebb magyar tájszólások közé tartozik” (Bálint Sándor A szegedi nép 125: NSz.); 1972: „a népnyelv, azaz a nyelvjárások” (Bárczi 258); 1980: „Valamennyi nyelvjárásra kiterjesztve a vizsgálatot eljutunk a népnyelvhez, amely azonban már nem területi elkülönülés szerinti kategória, hanem inkább a foglalkozás, műveltségi szint stb. kritériumok alapján elkülönített csoportnyelv. Tulajdonképpen a magyar nyelv legnagyobb csoportnyelve a magyar népnyelv” (Hajdú Mihály 10); 1983: „A *népnyelv* a magyar nyelv nyelvjárástípusokra tagolódó változata, mely egyben eléggé erősen társadalmi és kulturális kötöttségű, írott vagy beszélt, s az önálló magyar nyelv rendszerén belüli, viszonylag kisebb közösségekhez kapcsolódó *részrendszer*” (Nyirkos 25); 2000: „a nyelvjárások összessége, általában a paraszti kultúra nyelve, amelyet sokan minden idegen hatástól mentesnek tartanak, ezért a nyelv

legtisztább, legjobb változatának tekintik. A ~ így elvonatkoztatás, eszményítés, amely önálló nyelvváltozatként nem létezik” (Tolcsvai Nagy 161); 2001: 1. A nyelvjárások összessége (korábban), 2. Más-más nyelvjárásban beszélők nem köznyelvi, de széles körben használatos regionális nyelvi sajátosságainak, kifejezőeszközeinek összessége (Kiss J. in: MDial. 77; vö. ehhez *népszokás*: „Tágabb értelemben [...] a népi közösségek életrendjében mutatkozó egyöntetűségek...”: NéprLex. IV, 15); 2002: „a népnyelv [...] a »helyi nyelvjárási alap« és az ún. »faluátlag« szövedéke” (Szabó Géza 32).

2. Az idézetekből kiderül, hogy a *népnyelvet* közismert szóként használták, s rajta a hagyományos paraszti kultúrában élők, illetőleg általában a kétkezi munkások, tehát az iskolázatlanok, illetőleg alacsonyabb iskolázottságúak nyelvét, nyelvjárási beszédmódját, azaz a „köznép” nyelvhasználatát értették. A hazai kutatástörténetre vonatkozóan lásd Imre Samu: „a felvilágosodás kora [...] megnövelte az érdeklődést a népi életmód iránt. Ennek az érdeklődésnek a rugói azonban igen nagy mértékben irodalmi, néprajzi indítékúak voltak, s nem a szorosabb értelemben vett »népnyelv« volt az érdeklődés fő tárgya” (1978: 141). A népnyelve a tudományos igényű nyelvjáráskutatás megindulásával válik rendszeres vizsgálati területté, s ebben a Nyelvőr megindulása (1872-ben), az Akadémia, illetőleg a Magyar Nyelvtudományi Társaság (1904-től) játszik fontos szerepet. A XIX. század második felében a népnyelvnek a nyelvjárások összefoglaló megnevezéseként való használata is gyakorivá válik, éspedig először és többnyire nyelvtudományi környezetben. Népnyelv és nyelvjárások tehát nemhogy nem különülnek el egymástól, hanem szinonimákként használják őket. Nem véletlen, hogy Szűcs József tudománytörténeti áttekintésében (1936) egy szó sem esik arról, hogy bármiféle különbség lett volna a *népnyelvi kutatás* és a *nyelvjáráskutatás* között. A XX. században, a két világháború közötti években, a népiségkutatás, a falukutató mozgalom föllendülése idején (elsősorban Csűry Bálintnak köszönhetően) a *népnyelv*, *népnyelvi*, *népnyelvkutatás*, *népnyelvi bűvárlat* a nagyon gyakran használt terminusok közé kerülnek, a Rákosi-érában azonban politikai, ideológiai okból (l. alább) nagyrészt kiiktatódnak.

Kiderül az is, hogy a *népnyelv* meghatározásaiban két fő kritérium játszik szerepet: a nyelvi és a szociológiai. A kettőt többnyire együtt alkalmazták és alkalmazzák. Az előbbi esetben a fogalomra jellemző(nek tartott) nyelvi jelenségeket, nyelvhasználati sajátosságokat tekintik mérvadónak, az utóbbiban azokat a szociológiai ismérveket, amelyek a népnyelvnek mondott jelenségkörrel hordozó, éltető használói körnek, tudniillik meghatározott társadalmi csoportoknak az azonosítását teszik lehetővé.

A **nyelvi megközelítés** szerint (s az idézett források alapján) a népnyelv ismérvei a következők: 1. Csak a szóbeliségben él (szemben a standarddal és a társadalmi nyelvváltozatok egy részével: például a tudományos nyelvekkel). 2. Nem áll az irodalmi nyelv (írott köznyelv) hatása alatt, tehát változását, alakulását nem befolyásolja, nem korlátozza és nem segíti elő az írásbeliség. Tegyük hozzá: ez korábban sem volt így minden tekintetben, de 1868 után, amikor a népoktatási törvény elrendelte a 6–12 éves életkor között a mindennapos, 12–15 év

között pedig az időszakos iskolába járást (NLex. *tankötelezettség* a.), attól fogva az írott nyelviség tömeges hatása kikerülhetetlen. 3. Nem standard sajátosságok, pontosabban regionalizmusok jellemzik: a népnyelv e szerint a) nyelvjárási jelenségek összessége, illetőleg b) széles körben használt nyelvjárási sajátosságok összessége. 4. Sajátos stílusréteg: az informális, privát beszédhelyzetekre jellemző, a nyilvános köznyelvi nyelvhasználat normájához képest lazább, szabadabb, ahhoz viszonyítva kevésbé igényes, variábilisabb, nyelvjárási színezetű beszédmód, stílusregiszter.

A **szociológiai megközelítés** szerint a népnyelvet a társadalom meghatározott csoportjainak tagjai használták és használják: régen általában az iskolázatlanok, az írni-olvasni nem tudók, később a kevésbé műveltek, prototipikusan a parasztság, valamint általában a kétkezi munkások, illetőleg általában a hagyományos paraszti kultúrában élők. Kezdetben a népnyelv a „nép” nyelvét, az írástudatlanok beszélt nyelvét jelentette, s az irodalmi nyelv ellentett párja volt. Létrejötté tehát egyfelől meghatározott társadalmi állapothoz, másrészt a standard formálódásának és terjedésének az idejéhez és tényéhez kötődik.

A köznyelv és a népnyelv egymást kiegészítő fogalmak. Ahogyan a „lingua vulgaris”-ok a latinnal szemben lettek és voltak „vulgaris”-ok, a népnyelv kezdetben az irodalmi nyelvvel, majd az írott köznyelvvvel, még később az írott és beszélt köznyelvvvel szemben lett népnyelvvé, illetőleg az ma is. Vö. Csúry: „Hogy népnyelvről beszélnünk kell, azt a köznyelv létezése okozza” (1909: 337), Auer: „without a standard there can be no dialect” (2005: 7). Az irodalmi nyelv térhódításával következett be alapvető változás a nyelvváltozatok helyzetében. Ugyanis: „Mihelyt [...] a nemzeti irodalmi nyelv [...] funkciójában megszilárdul [...], a nyelvjárások tekintélyükben lesüllyednek, társadalmilag és műveltségileg az alacsonyabb szint képviselőivé válnak. A művelt nemzeti nyelv szempontjából a nyelvjárásokból »népnyelv« lesz [...]. A népnyelvvé válás nyelvtudományi szempontból persze nem jelent többet egy hamis és megtévesztő elnevezésnél, társadalmi oldaláról tekintve azonban a valóságot fedi fel, a magasabb és az alacsonyabb szintű műveltségnek – s ennek alapján az őket hordozó nyelvi formáknak – osztályokhoz kötött ellentétét” (Deme 1955: 78–9). „A nyelv [...] a nyelvtörténeti fejlődés során bomlott két fő típusra; ezek közül az egyik az »egységes«, közös, eszményi és normatív nyelvi alakulat, a másik a vele együttesen szemben álló összes többi. Az utóbbi voltaképpen az előbbi függvénye, annak léte nélkül önmaga sem érzékelhető” (Benkő 1960: 56–7; az eredetiben nagyrészt ritkítva). A külföldi szakirodalomban is többnyire a következő jegyek ismétlődnek: a népnyelv az alacsonyabb műveltségű, „egyszerű” társadalmi rétegekbe tartozók, a nép mindenkori alaprétegének (parasztnak, halászoknak, hajósoknak, kézműveseknek, városi kispolgároknak, kevésbé másoknak) a nem köznyelvi (nyelvjárási) nyelvhasználatát jelölő terminus (például: Random House Websters Unabridged Dictionary 1997, 2. edition; Wahrig 1997: 1327 *Volkssprache* a.; DialHb. I, 455; Mitzka 1943: 87). Az orosz *proszto-recsije* (szó szerint: egyszerű beszéd) meghatározásaiban, körülírásaiban is ötvöződnek a szociolektus és a speciális stílus, beszédmód jegyei: 1. nem standard, 2. nem köthető helyhez, 3. nem szleng, nem szaknyelv, nem nyelvjárás (Péter 2003: 472),

illetőleg 1. a szigorúan vett standard norma számára elfogadhatatlan (= nem standard), 2. a standard legalacsonyabb stílusrétegéhez, a bizalmas társalgáséhoz sorolható, általában pejoratív, enyhén durva szavak használata jellemzi (Péter i. m. 470).

3. Két kérdéskör külön figyelmet érdemel. Az egyik: vajon (strukturális értelemben) nyelvváltozat-e a népnyelv? Horger az első, aki a népnyelvnek és a nyelvjárásoknak egymásra vonatkoztatott definícióját adja. Ő a magyar nyelvhasználat hármasságából indul ki: az irodalmi nyelv, a köznyelv és a népnyelv hármasságából (1934: 3), s a népnyelvet a másik kettővel szemben úgy határozza meg, hogy az „nagyon kevésbé egységes [az eredetiben ritkítva], mert számos tájnyelvi alakulatot, tájszólást, szokottabb műszóval élve **nyelvjárást** lehet benne megkülönböztetni” (i. m. 4). Márpedig ha valami „nagyon kevésbé egységes”, akkor az – tehetjük hozzá mi – nem alkothat rendszert. A népnyelvről szólván Deme azt állapítja meg, hogy „a **sokféleség egysége**, mert több önálló, bár egymáshoz igen közel álló nyelvi rendszer (területi nyelvjárás) él egymás mellett” (1955a: 6). Benkő szerint a népnyelv „kifejezetten **gyűjtőfogalom**” (1960: 60), amely ily módon „semmiképpen nem jelent csupán egyetlen, »zárt« belső nyelvi formációt” (i. h.), azaz nem rendszer a szóban forgó értelemben. A népnyelv (a magyarban ma is) elsősorban nyelvjárási bázison használt beszédmód, amely nyelvi oldalról többnyire hagyományos nyelvjárási(as) beszélt nyelvi formák sajátos halmazaként írható le. Mindez a magyarázata annak, hogy a népnyelv mint olyan nálunk sem volt tárgya strukturális vizsgálatoknak (közvetlen összetevői, a nyelvjárások igen). S ezért nem szólnak a(z újabb) nyelvváltozat-tipológiák a népnyelvről mint nyelvváltozat-típusról, illetőleg ha szólnak, akkor csak a regionális nyelvváltozatok összefoglaló megjelöléseként teszik azt (Nyirkos 1983; Sebestyén 1988; Wacha 1992; Kiss J. 2001, 77; Auer 2005, a nyelvi rendszer és a nyelvváltozatok összefüggésére l. MDial. 74–7). Van egy másik megközelítésmód, értelmezési út: a kontrasztív kizárásos módszer. E szerint a népnyelv nem köznyelvi változat, nem nyelvjárás, nem szleng, nem szaknyelv, nem életkori nyelvhasználati mód, nem hobbinyelv, nem etnikai változat, nem dzsenderlektus (genderlect). Hanem a nyelvhasználati kontinuum (szélső pólusai a nyelvjárási alaprég – erre l. MDial. 79 – és az írott köznyelv irodalmi nyelvi részlege) nem standard tartományában elhelyezkedő olyan nyelvhasználati mód, amely bizonyos, elsősorban hangtani és lexikai, frazeológiai regionalizmusokkal jellemezhető. Az orosz *prosztoreszije* kifejezést olykor a *népies köznyelv* „bizonytalan tartalmú kifejezéssel fordítják” (Péter 2003: 471), kifejezve a beszédmód bizonyos beszédhelyzetekben való széles körű elterjedtségét, egyszersmind nem standard voltát.

A másik: a népnyelv fogalmába ma már nálunk sem csak a falvak népe hagyományos nyelvhasználatának a táji sajátosságait, hanem a vidéki városok nyelvjárási(as) nyelvhasználatát (vö. Bárczi 1941, 1942; Balogh Lajos 1990; Szabó Géza 1990: 53), illetőleg a kevésbé iskolázott városiak városi népnyelvét is beleértik (az utóbbira l. MDial. 131). A fogalom eme bővülése a társadalmi és nyelvhasználati változások tudomásul vételét jelenti, egyszersmind mutatja, hogy a népnyelv is szociolingvisztikai jelenség, s mint ilyen szociokulturális tényező, tudniillik beszélőinek „bizonyos műveltségbeli egyöntetűség”-ének (Sebestyén 1988:

113) figyelembevétel nélkül nem ragadható meg. (Emlékeztetőül: a népnyelv meghatározásaiban kezdettől fogva jelen van a szociológiai szempont; ezen az alapon nevezi Hajdú Mihály a magyar nyelv legnagyobb csoportnyelvének a népnyelvet: 1980: 10.) Ebből a stilisztikára vonatkozóan az következik: „a *népies* stílus az elvi meghatározásban nem azonos a nyelvjárásiassággal, hanem inkább a népi, tehát a nem magas kultúrára jellemző nyelvhasználattal, így szélesebb értelemben a városi népnyelv is benne foglaltatna” (Tolcsvai Nagy 1991: 417). Péter Mihály szerint „az utóbbi két évtized orosz (és nem csak orosz) nyelvhasználatának egyik legszembetűnőbb vonása a különféle nonstandard elemek erőteljes beáramlása a szépirodalomba, továbbá a közéleti standard nyelvhasználat olyan fontos szféráiba, mint a publicisztika, a rádió és a televízió nyelve, nyilvános gyűlések stb.” (2003: 471). A tágabb értelemben vett népnyelv jelentős szerepet játszik a nyelvi változásokban, mert rajta keresztül is nagy számban jutnak be elemek a köznyelv alsó, bizalmas rétegébe (Péter i. h.). Joggal véli Péter Mihály úgy, hogy a népnyelv (prosztoecsije) „az egyes nemzeti nyelvek használati változatainak belső összehasonlítása szempontjából is igényt tarthat a nyelvészek érdeklődésére. Az egyes nemzeti nyelveken [...] belül a substandard és nonstandard változatok kölcsönös összefüggésben és kölcsönhatásban állnak egymással, s bár nem alkotnak szigorú [strukturális] értelemben rendszert, az egyes változatok összetételének, funkcióinak meghatározásánál feltétlenül figyelembe kell venni a többi változatot is” (i. h.). A nemzetközi dialektológiában néhány évtizede elfogadott vélekedés az, hogy a nyelvhasználat adekvát leírása és magyarázata csupán az egymással „kölcsönös összefüggésben és kölcsönhatásban” (l. az előző idézetben) álló s kontinuumot alkotó nyelvváltozatokra, nyelvhasználati módokra való figyelemmel lehetséges.

Ha a mai magyar beszélt nyelvi kontinuum fő típusait tekintjük, akkor a „nyelvjárások: regionális köznyelviség: beszélt köznyelv” egymásba folyó tartományát látjuk. Hol helyezkedik el a népnyelv? A beszélői kompetencia felől nézve (funkcionálisan) köznyelvinek a beszélt köznyelvi és a regionális köznyelvi sáv minősül, a nyelvjárási nem. Minthogy pedig a népnyelv szűkebb és tágabb definíciója szerint sem köznyelv, értelemszerűen a nyelvjárási sávba tartozik. Igen ám, de a regionális köznyelviségre az jellemző, hogy területi kötöttségű sajátosságai vannak, s ezek régióként általában eltérnek egymástól. Minthogy pedig a népnyelv a szűkebb értelmezés szerint általánosan elterjedt nyelvjárási jegyekkel jellemezhető beszédmód, szerkezeti (formai) tekintetben a népnyelv ugyan átnyúlik a regionális köznyelvi sávba is, de csak részben. A kérdésre, hogy mennyire, illetőleg miben, akkor tudunk majd válaszolni, ha a mainál pontosabb ismereteink lesznek a regionális köznyelvi jegyekről és a szűkebb értelemben vett népnyelvről.

4. A népnyelvnek élt és bizonyos fokig ma is él olyan felfogása, amely benne csak az alsó, kevésbé iskolázott rétegeknek a műveltekéhez viszonyított „romlott”, „csúnya”, „elmaradott” hétköznapi nyelvhasználatát érzékelté és érzékeli (vö. Deme 1949: 7; J. Hein, in: DialHb. II: 1628). Ez a felfogás a felvilágosodás kori irodalomban jelentkezett nálunk. Az újabb vizsgálatok felemás képet mutatnak: részben továbbélését, részben viszont visszaszorulását jelzik. Wacha Imre szerint

„a nyelvi köztudat egy alacsonyabb igény szintű beszédnek [...] tartja a népryelvet” (1992: 57). A Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálatnak a Milyen a szép magyar beszéd? kérdésre adott válaszai alapján Kontra azt állapította meg, hogy „a nyelvjárási kiejtés leértékelődése folyamatban van, s ez a folyamat összefügg az iskolázottsággal és a városban éléssel” (2003: 253, l. még 332 kk.). Egy másik, a XIX. század utolsó évtizedeiben elterjedt ortológus felfogás szerint a „romlatlan”, „eredeti”, „tisztá” népryelv áll szemben „a »romlott«, »siralmas«, »szánalmas« állapotban levő irodalmi nyelv”-vel (in: Németh G. 1970: 493). A „népryelv mindenkorai épségébe, szüzi makulátlanságába vetett hit” téves voltára már az akkori kortársak egy része figyelmeztetett azonban – ahogy Németh G. írja Imre Sándor 1876-os tanulmányára hivatkozva: „a népryelv is hozhat létre hibás alkotásokat, [...] a népryelv is hajlamos idegenszerűségek recepciójára, s [...] az egyes nyelvjáráásokban gyakran egymásnak ellentmondó jelenségek lépnek fel, olyanok, amelyek a régiségből ugyancsak nem igazolhatók” (i. m. 493, 494).

Németh G. alapos elemzésében fölveti a kérdést: a Nyelvőr közölte népryelvi adatok milyenek mutatják a népéletet és népryelvet? Válasza szerint „A nyelvi humor, a szerepjátszás, a képes beszéd, az elvontság kerülése, a képszerűségeken át való erős anyaghoz kötöttség, a szentenciázás, a közmondások, a szólások, szállóigék, a parabolizmus rendkívüli kedvelése a legjellemzőbb vonásai ennek az adattárnak” (i. m. 502). S megvannak ezek a jellegzetességek a népryelvben? – teszi föl a kérdést. Így felel: „Tagadhatatlanul *mindez része, mégpedig jellegzetes része*, mindezek jellegzetes elemei a népryelvnek, de *semmiképpen sem ez a népryelv*. Szarvasék félresiklása éppen azáltal történt, hogy a részt az egész helyébe állították [...] *bizonyos típusokat* tettek meg az egész parasztság képviselőjének, átlagtípusának, s *egyes alkalmakat, helyzeteket* olybá tüntettek fel, mintha azok a paraszti életformára általánosan és egyetemes érvennyel jellemzők volnának, mintha ezek a helyzetek, alkalmak lennének a népélet, s ez alkalmak, helyzetek és típusok nyelvhasználata volna a népryelv” (i. h.). S még valamit a stilisztika oldaláról. „Iskolai retorikáink, stilisztikáink majd egy évszázadon át unos-untig hangoztatott tételeket, hogy a népryelv legfőbb ereje, jellemvonása a képes beszéd, a képeség” (Németh G. i. m. 498). S mit mutatnak a népmese-gyűjtemények? Arany János szerint a képek halmozása, megokolatlan használata nem jellemzője a nép beszédének (i. h.). A XX. századi népmesei gyűjtemények tanúsága szerint pedig „fél s egész lapokat olvashatunk, míg egy-egy kép kerül elénk. És mégis, szemléletes, erőteljes, pontos ez a nyelv. Ennek magyarázata azonban nem a képes beszédben, hanem a nyelv konkrét voltában rejlik. Ez a konkrétság azonban nem az elvontság ellentétével, hanem a *határozottsággal, egyértelműséggel* egyenlő. Ezért is van olyan kevés megkülönböztető jelzőre szüksége [...] A szó és fogalom, a nyelvi forma és gondolat, érzélem adekvátságáról van szó: arról, hogy a szavak, a mondatok a legteljesebben telítettek. Nem »kisebbek«, nem »nagyobbak«, mint az őket kimondató élmény, gondolat” (Németh G. i. m. 499). Péntek János a székely és a csángó nyelvhasználat ismeretében az ottani népryelvi beszédmód erőteljes metaforizációs hajlamát, illetőleg a köznyelvinél nagyobb fokú érzelmkifejezését hangsúlyozza a képszerűség mellett (1978: 183; vö. már Fialowski 1879: 413 kk.,

illetőleg még MDial. 208. Német nyelvjárásokra vonatkozólag I. R. Schrambke 2004: 80. A képes beszéd és a metaforikus kifejezés viszonyára Németh G. i. m. 499–500).

5. A népnyelv meghatározása. 1) a) (nálunk általában műveltségi szinthez, illetve beszédhelyzethez köthető) sajátos nem standard nyelvhasználati mód: többnyire a hagyományos kultúrájú, illetőleg alacsonyabb iskolázottságú embereknek a nem köznyelvi, elsősorban nyelvjárási jelenségeket tartalmazó, a nyelvterület nagy részén használt, többnyire falusi környezetet idéző beszédmódja, amely széles körben és gyakran előfordul a beszélt nyelvben, de a szépirodalomban, a népi írásbeliségben, a tömegtájékoztatás és szórakoztatás bizonyos műfajaiban is; b) az ezt a nyelvhasználati módot jellemző nem köznyelvi sajátosságok, kifejezőeszközök összessége. Példák: *abbiz, addsa, almárium, ápertén, asztán* (azután), *bakkancs, csipkerózsa, dajer, éccaca, éhomra, enyim, föld, früstök, inekció, kaszni, koperta, köll, mer* (mert), *mér* (miért), *pekk, szókint, technika, vót*; bizonyos szókapcsolatok, frazeologizmusok: *hamar munka ritkán jó; lesz majd nemulass; három asszony egy vásár; tiszta ideg vagyok; kimondja az őszintét; gyomoridegem van; hogy ityeg a fityeg; amilyen az anya, olyan a lánya; arany a keze; Sándor, József, Benedek, hozzák a jó meleget; megy bele, mint Ladányba a mennykő; rájött a boldóra; verje meg a búbánat; úgy készül, mint a Luca széke; hogy egyik szavamat a másikba ne öltsem*; köszönés- és megszólításformák: *adjisten, ángyom, anyjuk, apjuk, kend, jó éccakát, nászuram, nénémasszony, édes egy öcsém*.

2) Területi nyelvváltozatok (nyelvjárások) összefoglaló megnevezéseként: a) a nyelvjárások, a nyelvjárási jelenségek összessége; b) <településre, tájegységre utaló jelzővel>: valamely település vagy táj nyelvjárása (például büki, háromszéki, szegedi népnyelv).

3) Valamely etnikus nyelv (a latinnal szemben). A szó ebben a jelentésében a magyarban is ritka, s nem köznyelvi.

Bóka László érzékelve a társadalmi és nyelvhasználati változásokat, már 1942-ben ezt írta: „Ott tartunk, hogy nemsokára arra a kérdésre is felelnünk kell: van-e egyáltalán felfogásunk szerinti népnyelv?” (Bóka 1942: 102). Grétsy László pedig így tette föl a kérdést majd fél évszázaddal később: „a népnyelvvel mint kategóriával nem is számolhat, mondjuk a nyelv művelő, mivel népnyelv valójában nincs is?” (Grétsy 1988: 94). Válaszunk: mai ismereteink szerint népnyelv mint nyelvváltozat nincsen, mint sajátos nyelvhasználati vagy beszédmód azonban van (l. a *népnyelv* 1. jelentését). Ha a beszélt nyelvnek a „nyelvjárások : regionális köznyelviség : köznyelv” hármasságából és a népnyelv tágabb, tehát hagyományos összefoglaló értelmezéséből (l. a 2. jelentést) indulunk ki, akkor a népnyelvbe a nyelvjárások és a regionális köznyelviség egyaránt beletartozik, hiszen mindkét nyelvhasználati tartományt területi kötöttségű jelenségei különítik el a köznyelvtől. A szűkebb értelmezés szerint azonban (l. az 1. jelentést) a népnyelvbe csak a nyelvterület nagy részén használt (elsősorban) nyelvjárási jelenségek tartoznak, más szavakkal mind a nyelvjárási, mind pedig a regionális köznyelvi jelenségeknek csupán egy része. Hogy pontosan melyek, megfelelő vizsgálatok hiányában nem tudjuk. Néhányat mégis említek azon jelenségek közül, amelyek regionális köznyelvi szinten

is előfordulnak, szűkebb definíciónk értelmében azonban nem minősülnek népnyelvinek: az illabiális *ä*, a *v* zöngésítő hatása, a nyitódó vagy a záródó kettőshangzók, az *l*, *r*, *j* nyújtó hatása, a nagy fokú („szegedi”) *ö*-zés. A népnyelv használóinak döntő többségét a terminus szűkebb értelmezése szerint is azok alkotják, akik (falusi vagy városi) nyelvjárási(as) környezetben szocializálódtak. Közöttük vannak olyanok, akik magasabb iskolázottsággal is rendszeresen és tudatosan használnak népnyelvi jelenségeket. Balogh Lajos írja egyik adatközlőjéről: „meglehetősen magas kulturális szint fölött a nyelvi regionalitás nem szégyen, hanem tudatosan vállalt lokálpatriotizmus” (in: Imre 1979: 49). Klasszikus példaként Bálint Sándor említhető, akitől egyik tanítványa (Péter László közlése szerint) ezt tanulta: „ne szégyelljük egyszerű származásunkat; a tájnyelvet, amibe beleszülettünk, műveljük, örökítsük tovább” (Magyar Nemzet 2005. IX. 24. 36). Az egyes nyelvek közötti szociokulturális különbségek miatt a népnyelvnek megfelelő formációk között különbségek vannak. Például az „orosz Pr [prosztoreszije] sem kialakulását, sem összetételét, sem mai helyzetét és funkcióit tekintve nem felel meg maradéktalanul sem a nyelvjárási eredetű, de ma már markánsan szociolektus jellegű angol *Cockney*-nak, sem a regionális tagolásukat részlegesen őrző német *Halbmundart*-oknak, sem pedig az *obecna čeština* néven ismert sajátos cseh interdialektusnak [...], amelyet műveltségi fokától függetlenül a standard nyelv valamennyi hordozója szabadon használ a szituációk meglehetősen tág körében” (Péter 2003: 471). Tegyük hozzá: más a helyzet Svájcban is, ott ugyanis a svájci német anyanyelvűek köznyelvét, „sokváltozatú nyelvjárást” tekintik svájci német népnyelvnek (Krammer 1970: 180). Ami pedig a szépirodalmat, illetőleg a szórakoztatóipart illeti: ezekben a szerzők és előadók a népnyelvvel mint stílusregiszterrel élnek akkor, amikor bizonyos, annak sajátos elemeit, jelenségeit használják fel céljaik (ábrázolás, környezetfelidézés, illetőleg poénkodás) elérésére.

A *népnyelv* kifejezést természetesen használhatjuk mindkét értelmében továbbra is, mindig világossá kell tennünk azonban (tudományos közleményekben különösen), hogy melyik szerint járunk el. Beszélhetünk tehát például büki, nagykónyi, mihályi népnyelvről, székely népnyelvről, dunántúli népnyelvről, budapesti népnyelvről, a magyar népnyelvről, sőt (történeti kontextusban) a magyarról mint népnyelvről (a latinnal szemben). Az egyértelműség kívánalma szerint azonban tudományos környezetben a *népnyelv*nek a főntebb megadott 1. jelentésben való következetes használata javasolható. A *népnyelv* 2. jelentésének, jelentéseinek a *nyelvjárás* (illetőleg a *dialektus*; ne feledjük: az angolszász irodalomban a szó megfelelői ’nyelvváltozat’-ot jelölnek, e szerint van *területi*, *társadalmi* (*szociális*), *standard*, valamint *etnikai dialektus* is, l. MDial. 27), a *tájnyelv*, *tájszólás* (ezekre l. MDial. 36, 77–8), illetőleg a *nyelvjárások*, *nyelvjárás csoport* terminusokkal való egyértelmű, semleges kifejezését hosszú, jól bevált gyakorlat szentesíti. Nincs nyomós okunk eltérni ettől. A német nyelvtudományban már A. Bach helytelenítette a *Volkssprache* terminust (Deutsche Mundartforschung. Heidelberg, 1950: 291; Benkő 1960: 61). Egy újabb nyelvészeti terminológiai szótár azzal érvel a *Volkssprache* terminus ellen, hogy az a nyelvjárásnak elavult szociológiai megjelölése, s hogy a fejlett nyelvek jelenlegi viszonyainak már nem adekvát kifejezője (R. Con-

rad Hrsg., Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini. Leipzig, 1988: 269). Tegyük hozzá: hogy ez így van, az az előtag szükségszerű jelentésváltozásainak, s ebből következő tartalmi bizonytalanságának, illetőleg eltérő (pozitív és negatív előjelű) konnotációinak a következménye.

2. Népnyelvkutatás

1. A *népnyelv* terminusnak több értelmezése is van. Ennek megfelelően a *népnyelvkutatás* műszónak is többféle értelmezése lehetséges. Mint láttuk, az utóbbit eddig majdhogynem kizárólagosan a *nyelvjáráskutatás* szinonimájaként használták, mégpedig azért, mert a *népnyelv* főntebb elsőül közölt értelmezése újabb keletű, a 3. pedig évszázadokkal korábbi viszonyokra vonatkozik. Az újabb felfogást tükrözi Kelemen József 1936-os meghatározása, amely visszhang nélkül maradt: „A nyelvjáráskutatás a népnyelvkutatással szemben analitikus munka (a részek egységét hangsúlyozza), a népnyelvkutatás pedig a nyelvjáráskutatással szemben szintetikus eljárás: **a népnyelv közös sajátságait és életjelenségeit vizsgálja, amelyek minden nyelvjárásban fellelhetők (tehát a népnyelvnek mint egésznek egységét keresi)**” (Kelemen 1936: 33; a kiemelés tőlem: K. J.).

2. A népnyelvkutatás történetét illetően s tárgyunk szempontjából a történeti-társadalmi háttérre vonatkozó itt és most fontos megjegyezni valók a következők. „Az ipari forradalom [...] keleti kiterjeszkedése a keleten még meglévő *archaikus falusi életformára* irányította a figyelmet [...] 1870–1900 között, amikor a kelet-közép-európai térségbe az ipari forradalom oly robbanásszerűen behatolt [...] még a korábbinál is nagyobb lett a különbség a »városi« és a »falusi« szokásrendszerek között. És mindez a különbség [...] láthatóvá és nyilvánvalóvá lett [...]. Az »urbánus« társadalom találkozott a »falusi« társadalommal. Amely találkozás először őszinte, a »másik« iránti érdeklődést, romantikus szimpátiát [...] eredményezett” (Glatz Ferenc 2000: 280–1). Ekkor volt európai jelenség a népi kultúra felé fordulás, így a néprajz, a népnyelv, a népköltészet és a népzene tudományos kutatásának föllendülése is (l. Balassa Iván: Ethnographia 1989: 1–2). A falusi lakosság nyelve iránti érdeklődés erősödésének természetesen más okai is voltak. Magyarországon ez az ortológus-neológus vita föllángolásával, a millenniumi években a magyarság hagyományai iránti megnövekedett érdeklődéssel (erre l. Benkő Loránd 2005: 5), s a nyelvtudomány akkori, a terjedő újgrammatikus tanoknak megfelelő szemlélettel függött össze. Nálunk a Nyelvőr (1872-től) első évtizedei a legszorosabban összefonódtak a népnyelv kutatásának, a nyelvjárási adatok gyűjtésének a föllendülésével.

A hagyományos kultúrájú falusi lakosság nyelve (és néprajza, l. Kósa László 1989: 20 kk.) kutatásának másik fölívelő szakasza a két világháború közötti falukutatói mozgalom részeként értelmezhető, s mint ilyen európai jelenség volt (l. erre Glatz Ferenc 2000). A falukutató értelmiség tagjai „felfigyeltek egy fontos kulturális örökségre, értékre, amely az ipari forradalmak előtti társadalmi élet maradványaként e térségben még élő volt a 20. század első felében” (Glatz i. m. 282). A Trianon utáni Magyarországon a szóban forgó folyamatot erősítette a kle-

belsbergi program: „A [XX. századi] húszas évekbeli, Klebelsberg nevéhez kötődő, a magas kultúra és a tanyai iskolák fejlesztésére irányuló kultúrpolitika a harmincas években jobbra spontán módon folytatódott, és a falvak, illetve a vidék felemelésére irányult. A falukutatás így nemzeti ügygé, a belső és a határon túli értelmiség Trianon utáni nagy közös munkaterepévé vált” (Pölöskei Ferenc 2002: 11). Ez volt az az idő, amikor Teleki Pál kultuszminisztersége idején „a népi kultúra ügyének támogatása először került Magyarországon a kulturális kormányzat programjába” (Kósa László 2001: 60). 1929-től 1939-ig jelent meg Szegeden a *Népünk és Nyelvünk* című folyóirat. Csúry Bálint, a magyar nyelvjárás kutatás e korszakbeli kiemelkedő alakja írta az általa megindított folyóiratnak, a *Magyar Népryelvnek* a bevezetőjében 1939-ben: „Napjainkban Európa-szerte uralkodó tudományos mozgalom a népiségtudomány” (3; a népiségtudomány és a népryelvkutatás akkori kapcsolatára l. H. Steger in *DialHb.* I: 415–8). Ő hozta létre Debrecenben a Magyar Népryelvkutató Intézetet. 1938-ban alapította meg Teleki Pál, Györffy István és Magyary Zoltán a Táj- és Népkutató Központot, s ezt fejlesztette tovább 1945-ben Györffy György Néptudományi Intézetté. Azonban „a munkásmozgalom politikai elitje nem tudott mit kezdeni a falumozgalommal: akkori meghatározó internacionalista szemlélete a társadalmi és nemzeti problematika összekapcsolásában s ezáltal a falukutató irányzatokban halálos veszedelmet látott” (Pölöskei Ferenc 2002: 15). Vö még: „A népi irodalom és a nyomában kibontakozott népi mozgalom jellegadó vonása az volt, hogy összekapcsolta a társadalmi és a nemzeti szempontokat. Éppen ez különböztette meg a népi írókat a baloldali radikalizmus képviselőitől. Ez volt a gyökere a népi-urbánus ellentétnek. A népiek is alapvető társadalmi változásokat sürgettek, de nem fogadták el a baloldali radikalizmus nemzeti szempontokat mellőző ideológiáját” (Görömbei András 2005). Továbbá: „a népi irodalom magát egész irodalmunk szerves folytatásának tartotta s nem kísérletezésnek [...]. A két háború közti baloldal azonban, főleg szellemi és politikai hangadói, ezt semmiképpen sem óhajtották így látni. Nem állhatták a népi irodalmat. Nemcsak ízlésbeli meg gondolásból, ami hagyján lett volna, de politikai és társadalmi indítékból is” (Gombos 1989: 18). 1949-ben meg is szüntették a Néptudományi Intézetet (Kiss Lajos 2001: 250), miként a népfőiskolákat is. Megváltozott a Magyar Népryelv címe is (1951-től: *Magyar Nyelvjárások*), mert mint Sebestyén Árpád írja: „Az 1940-es évek végén a politikai szervek szerint »narodnyik« szellemiségű cím” volt ez (1999: 144; l. még Szabó Géza 2002: 31). Valóban: az akkori magyarországi hivatalos művelődéspolitikai elvi harcot folytatott a tőle narodnyiknak tartott, azaz a parasztság politikai szerepét szerintük túlértékelő személyek és jelenségek ellen. Ezért érte „a narodnyikság, a népi romantika vádjá” (Balassa Iván 1989: 9) egyebek mellett a néprajztudományt is (Kósa László 1989: 250). Deme László a népryelvkutatás történetének egy szakaszáról szólván mondta: „közbejöttek azok a háború utáni évek, amikor mindenféle ilyen néppel való foglalkozás, ha nem fölülről sugallt valamit, hanem alulról fölfelé próbált értékeket menteni, akkor bűnös nacionalizmusnak számított vagy még rosszabbnak” (2002: *DialSzimp.* 4: 9). A II. világháború utáni években a „népi kultúra egyenjogúvá lett a kulturális életben, sőt a művelődéspolitikai kiemelten előnyben részesítette

[...], de voltak ennek az időszaknak káros mozzanatai is. A népi kultúra szerepét egyes területeken egyoldalúan eltúlozták. Az 1950-es évek első felében szinte nem zajlott le politikai tömeggyűlés, fölvonulás és más hasonló közéleti alkalom a néphagyományt olcsó színpadi produkcióvá süllyesztő együttesek föllépte nélkül” (Kósa 1976: 88–9). A „nép” és a „népi” a diktatorikus politika folyamányaként így pejoratív jelentéstartalmat kapott (l. az ÉKsz. átdolgozott kiadásának szócikkében). Bonyolítja a helyzetet, hogy a „nép”-nek a náciizmus és a szovjet uralom idején egyaránt megvolt a maga politikai célú kultusza, s ez nem maradt következmények nélkül a jövőre nézve sem: „Egyeseket ma is megbotránkoztat a népi kultúra egykori náci, illetve szovjet kultusza, mintha ezek magát a »népi kulturális hagyományt« diszkreditálták volna” (Hofer Tamás 1993: 27). Fölmerül a kérdés, vajon ilyen körülmények között hogyan indulhattak meg mégis a magyar nyelvjáráskutatás legnagyobb vállalkozásának, a magyar nyelvjárások atlaszának a munkálatai? A kérdésre a választ Benkő Loránd egyik tudománytörténeti tanulmányában olvashatjuk: „A Magyar Tudományos Akadémia 1949. évi, szovjet mintára történt átszervezése után – kiáltó ellentétben az akkori zord közviszonyokkal – korábban nem ismert mértékben kitértek a hazai tudományos kutatások lehetőségei. Mindez kifelé is, befelé is kirakatpolitika része volt csupán, de ettől a tény még tény marad. Mindenesetre az ún. nyelvtudományi öt éves terv keretében nyelvészetünk nagy adósságának, a magyar nyelv atlaszának az elkészítése I. 1. sz. alatt, **kiemelt lehetőséget kapott**” (2004: 11, kiemelés tőlem, K. J.). A terv valóra váltásához „azonban még több szerencsésen egybejárású körülmény is szükségeltetett”. Egyrészt az, hogy a nyelvészet kultúrpolitikailag, ideológiailag semlegesnek, ártalmatlannak tűnt. Másrészt az, hogy a vezető nyelvész-akadémikusoknak akkor megfelelő befolyása volt. Harmadrészt pedig az, hogy Csehszlovákiával és Romániával már 1952-től érvényben volt a kulturális egyezmény (Benkő i. h.). Végül egy megjegyzés: a két világháború közötti anyagi nyomorúság ellenére is volt falukutatás és elsősorban Csűrynek köszönhetően népnyelvkutatói föllendülés, s az ötvenes évek anyagi nyomorúsága ellenére is volt nyelvatlasz-terv és -munkálatok, tehát a nyelvjáráskutatás lendületet kaphatott.

A politikai és ideológiai kötöttségeken túlmutató általános összefüggéseket és tendenciákat tekintve a következő tények összefoglalása látszik szükségesnek. A XX. századi nagy társadalmi változások a kevés kapcsolatot tartó kisközösségi életformáktól a régiók fölötti, gazdasági, politikai, kulturális központok szerint orientálódó kommunikációs közösségek irányába mutatnak, csökkentve nyelvhasználati tekintetben a társadalom területi tagolódásának korábbi jelentőségét, tehát a helyi kapcsolathálózatoknak, így a nyelvjárásoknak a szerepét is. Egyebek mellett ez vezetett a nyelvjárások térvesztéséhez és a följük boltozódó köznyelv elterjedéséhez, a kettősnyelvűség kialakulásához és ahhoz, hogy a kettősnyelvűség a nyelvjárású beszélők tömegeinek a körében általánossá vált. Ennek kísérőjelensége, hogy a nyelvjárású beszélők alkotják a nyelvközösségeknek azt a rétegét, amely a legújabb kor nyelvhasználati újraorientálódásának s átrétegződésének a legtöbb terhét hordozza. A „társadalmi kommunikációs modernizációs paradigma” alapján ugyan a nyelvjárások teljes visszaszorulására lehetne következtetni, más szempontok és tényezők azonban, nemkülönben a tapasztalati tények

óvatosságra intenek, illetőleg hosszabb távon is a nyelvjárási nyelvhasználat továbbélése mellett szólnak. Igaz, a globalizációs folyamatok általában nem kedveznek a helyi kultúrák továbbélésének és az irántuk való szélesebb körű érdeklődés megmaradásának sem. Jól érzékelhető ez Magyarországon is, ahol a nyilvánosság főúrain mélyen alulreprezentáltak jelennek meg a népi kultúrával összefüggő tematika. Nálunk az 1980-as évekre tehető a magyar irodalom radikális átalakulása, a posztmodern diadalmas előretörése, s ezzel egy időben, ennek következtében a hagyományok átértékelése, leértékelődése. E tekintetben azonban vannak különbségek az egyes országok között, ugyanis több európai államban „a nemzeti műveltség kánonjaiban a magyarnál jóval kitüntetettebb helye van a népi kultúrának” (Kósa László 2000: 18). Igaz továbbá az is, hogy a bizonyos nyugati országokban a hatvanas évek elején jelentkezett „nyelvjárási hullám” jelenségének és a nyelvjárások továbbélésének magyarázatoként a kutatók azt említik, hogy a globalizálódó világban fölértékelődött a regionális nyelvhasználat (népnyelv, nyelvjárások) társadalmijegy-szerepköre mint a szűkebb közösség együvé tartozásának kifejezését, az azonosítás lehetőségét biztosító eszköz (l. Trudgill 1995; MDial. 50–1). Ez azt jelenti, hogy a kutatásban magyarázati lehetőségként szükséges a kommunikációs szempontok mellett jobban érvényesíteni egy társadalomlélektanit is (az „erő – szolidaritás” kritériumot, l. Christen 2004: 13). Megokolt a nyelvváltozat-, illetőleg regiszterváltozatosság tényéből mint antropológiai univerzáléból kiindulnunk, s a „formális-informális”, a „közelség-távolság” kritériumoknak a nyelvhasználat alakításában (nyilvános : családias nyelvhasználat) alapvető fontosságot tulajdonítanunk. További magyarázatoként szerepel az, hogy a szóban forgó jelenség annak a nyugati kultúrára jellemző tendenciának a megnyilvánulása, amely az informalitás térnyerésében nyilvánul meg (a tegezés terjedésében, a viselkedés fesztelenebbé válásában, az öltözködés változásában stb., l. például C. Schuppenhauer, I. Werlen in: DialHb. 1.2: 1421; Berthele 2004: 116). Újabb angliai városi nyelvi vizsgálatok azt igazolják, hogy a fiatalság bizonyos hangtani és grammatikai jelenségek eltérő használatával fejezi ki regionális és rétegazonosságát (Cheshire 2002). A kép tehát nagyon is összetett. Az, hogy a népnyelv, a nyelvjárások iránt marad-e, lesz-e érdeklődés társadalmi szinten is, azt elsősorban nem tudományos körök fogják eldönteni. Abban azonban a nyelvvel hivatásszerűen foglalkozóknak (íróknak, tanároknak, kommunikátoroknak, még a nyelvészeknek is) lesz szerepe, hogy milyen válasz születik. A (szűkebb értelemben vett) népnyelvkutatás sorsa viszont kizárólag a nyelvészek kezében van.

3. A népnyelvkutatásnak a főntebb előadottakból következően s a mai nyelvhasználati viszonyokra gondolva szűkebb és tágabb értelmezése is lehetséges. A tágabb és az egyöntetű hagyománytól (a XIX. századtól kezdve Csűry munkásságán keresztül máig) támogatott felfogás szerint a népnyelv kutatása a nyelvjárások kutatását jelenti (beleértve a városi nyelvjárások vizsgálatát is; vö. Bárczi 1941, 1942; Balogh Lajos 1990, Szabó Géza 1990: 53), azaz a népnyelvkutatás a nyelvjáráskutatás szinonimája továbbra is (vö. ehhez a *népnyelv* 2. jelentését). A szűkebb s hagyománytól nem támogatott értelmezés szerint a népnyelvkutatás annak a vizsgálatát jelenti, amit a *népnyelv* 1. jelentése takar. E szerint vizsgálandó e sajátos nyelvhasználati mód egyrészt nyelvi szempontból: milyen nyelvi jelenségek,

elemek használata jellemző rá, milyen a kapcsolata a nyelvjárásokkal, a regionális köznyelviséggel, miben, hogyan nyilvánul meg „népies köznyelv” szerepköre? S vizsgálendő szociopragmatikai szempontból is: kik, milyen nyelvhasználati színtereken, mikor, milyen céllal és hogyan élnek vele, azaz: mennyire köthető a társadalom rétegzettségéhez, kommunikációs helyzetekhez és célokhoz? A népnyelvkutatás mindkét értelemben a dialektológia része (a fogalom szűkebb értelmezése esetén különös tekintettel a dialektológia egyik területére, amelynek szociodialektológia a neve), s természetesen mindkét értelemben használható. (Vö. még a *népnyelv* használatáról a 2. fejezet végén írottakat.)

Népnyelvi jelenségekkel nemcsak a hétköznapi nyelvhasználatban, hanem a szépirodalomban is találkozhatunk. A népnyelvi sajátosságok köznyelvi környezetben való előfordulásával, használatával a stilisztika foglalkozik. A stilisztikai vizsgálatok tárgya a népnyelvi jelenségek stíluseszközként való megjelen(ít)ése (elsősorban a szépirodalomban). Ennek a magyarra vonatkozó szakirodalma tekintélyes, de elsősorban éppen a társadalmi és nyelvhasználati, illetőleg nyelvi mentalitásbeli körülmények változása miatt frissítésre szorul (vö. MDial. 53–55). A „nép” és „nyelve” természetesen a politikai közbeszédben és publicisztikában is elő-előfordul, különösen választások előtt, lásd például: „a nép nyelvét kitarotán és belülről csak egyetlen ember beszélt és beszél a vezetők közül: Horn. Nem tehet róla, ő ilyen. Ezt tudja, Kádárnak is ez volt az egyik erőssége. Ami ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a választások le is vannak futva. Hiszen a népnek nemcsak füle, de zsebe is van” (Bolgár György: *A nép nyelve*. Magyar Hírlap 1997. szept. 6. 7).

Népnyelvi elemeknek az értelmező szótárakba való fölvétele általános gyakorlat. Az EKsz.-nak mind az első (1972), mind az új változata (2003) a következő meghatározást követve vett föl népnyelvi lexémákat: „*nép* országszerte ismert népi, népnyelvi; népies (stílusban)” (1548 és XXII), világosan elkülönítve a tájítól, a nyelvjárásitól, a szűkebb körben használatostól („*táj* tájszó; táji, csak egy-két nyelvjárásban élő”: 1549 és XXII). Figyelemre méltó, hogy a köznyelvi értelmező szótárakba a szóban forgó szavak egy része széles elterjedtsége és ismertsége, a tájszótárakba pedig a nyelvjárási beszélőkhöz való szorosabb kötöttsége, illetőleg nem köznyelvi jellege miatt került be. Vö. Pusztai Ferenc: „az értelmező kézi-szótárak *táj* és *nép* minősítésű elemei többé-kevésbé köztes helyzetűek: a tájszótárakban közlendő, egyértelműen nem köznyelvi és a már egyértelműen köznyelvi, közkeletűek között helyezkednek el” (1996/1997: 121–2). Ezért „az értelmező (kézi)szótárak ne közvetlenül, a tájszótárakból vegyenek át tájszavakat, hanem a szélesebb körben ható reprezentatív nyelvhasználatból” (Pusztai i. m. 121).

Néhány észrevétel: 1) Szabó Géza azt írja: „hagyományos területi változatainknak, a népnyelvnek a dialektológiai vizsgálatba való bevonását melegen ajánlom” (2002: 31). Ha a népnyelv föntebbi értelmezését elfogadjuk, akkor az idézet csak a népnyelvkutatás újabb s szűkebb értelmezésére vonatkozhat, mert eddig a tágabb értelmezés volt érvényben a magyar nyelvtudományban. 2) Ugyanő azon a véleményen van, hogy „az etnolingvisztikai szempontú magyarázat [...] a magyar dialektológia »mostohagyermekének«, a népnyelvnek a kutatása iránt való érdeklődést újraélesztheti, minthogy valójában Csúry Bálint halála óta e széles hori-

zontú kutatás [...] nem működik” (2003: 543). Csúry valóban széles horizontú kutatásként gondolta, tervezte, illetőleg művelte a nyelvjáráskutatást, nála ugyanis a „nép” nyelvének kutatása szerves része volt az egész népélet vizsgálatának. (Vö. Károly Sándor véleményét is: „a nyelvjárás nemcsak mint lokalitás jelentkezik [...], hanem mint a kultúrának egy sajátos formája”: in Szabó Géza, Molnár Zoltán 1982: 118). Csúry számára sem volt azonban külön népnyelvkutatás és nyelvjáráskutatás! Nála is ugyanazt jelentette e kettő. Az igaz, hogy népnyelvkutatás a szűkebb értelmezés szerint nem folyik a mai magyar dialektológiában, de nem folyt korábban sem, Csúry idejében sem. Deme joggal írta a nagyatlaszról szólván: a szóföldrajzi anyag „óhatatlanul felveti a közös nemzeti nyelv alapszókincsén belül az egyes nyelvjárások regionális alapszókincsének kérdését” (1975: 105). De megemlíthetjük azt is, hogy az Új magyar tájszótár sem indított még e kérdésre választ kereső vizsgálatokat. 3) A népnyelv és kutatása iránti érdeklődés Szabó Gézától is szóvá tett (2002) lanyhulásának több oka is van (l. fentebb). Nálunk eddig három hulláma volt a népiség, s ezzel összefüggésben a népnyelv iránti érdeklődésnek. Az első a romantika, a népiesség és a nyelvújítás idején volt (Laziczius 1936: 11), a második a XIX. század utolsó harmadában, a harmadik a két világháború közötti falukutató mozgalom idején (ezekre l. fentebb: 2.2. a.). Az bizonyos, hogy az érdeklődés újraéledésének a nyelvtudomány számára is lenne hozama. 4) Szabó Géza a népnyelv azon definíciójáról, amely a MDial.-ban (77) olvasható, azt írja: „A népnyelv fogalmának [...] elmosása nem csupán dialektológiánk ügyét nem szolgálja, hanem a területi nyelvi tagolódásról sem tükröz reális képet” (2002: 32). Ehhez csak annyit, hogy a szándék annak idején sem volt más, mint a mostani tanulmányban: közelebb kerülni a realitáshoz, a mai realitáshoz is, vállalva a fogalmak korábbiaknál pontosabb tisztázásának esetleges buktatóit.

3. Terminológiatörténeti/szótörténeti adatok

1. A népnyelvvel összefüggő nyelvészeti fogalmaknak a mai állapotot tükröző meghatározásai:

Népi 1. A néphez tartozó, belőle származó. 2. A parasztsághoz és a hasonló életmódú és hagyományú rétegekhez tartozó, illetve ilyen stílusú (ÉKsz.). Szabó József újabban a népi szemléletmódnak a nyelvjárási szókincsben való tükröződését vizsgálja, s a népi szemléletmódot az ÉKsz.-ban olvasható 2. jelentés szerint értelmezi: a parasztsághoz tartozó, hozzá hasonló életmódú és hagyományú rétegekre jellemző (2002: 19). **Népies** 1. A (paraszti) nép megnyilvánulásainak, hagyományainak sajátosságait utánzó. 2. A (paraszti) nép körében szokásos, ott használt (ÉKsz.). **Népnyelvi** 1. A népnyelvből való, azt felidéző, arra emlékeztető (nyelvhasználati mód, nyelvi jelenség). 2. Valamely nyelvjárásból vagy nyelvjárásokból való, azt vagy azokat felidéző, arra vagy azokra emlékeztető (nyelvi jelenség), azzal vagy azokkal foglalkozó (kutató, kutatás, publikáció). **Nyelvjárás** Valamely nyelvnek egy-egy vidéken kialakult, a köznyelvtől többé-kevésbé eltérő változata (ÉKsz., részletesen: MDial. 36). Nyelvjárásban az beszél, aki valamely nyelvjárás

normarendszere szerint beszél. **Nyelvjárási** Valamely nyelvjárásra vagy a nyelvjárásokra általában jellemző, abból vagy azokból való (regionális nyelvi jelenség), arra vagy azokra vonatkozó (esemény, tevékenység). **Nyelvjárási** Köznyelvi kontextusban valamely nyelvjárásra vagy a nyelvjárásokra általában emlékeztető, ahhoz hasonló, azt felidéző (regionális nyelvi jelenség, nyelvhasználati mód). **Nyelvjárásiasság** Köznyelvi kontextusban megjelenő nyelvjárásias nyelvi jelenség (hang, morféma, szó, szerkezet, kifejezés, hanglejtésforma, névadás, nyelvhasználati mód stb.). A nyelvjárásiaságokat stilisztikai cézzal s környezetidéző, esetleg archaizáló szándékkal írók, költők, hangulatkeltés céljából pedig a szórakoztatóipar aktőrei is használták és használják. Nota bene: a nyelvjárásias kontextusban megjelenő nyelvjárásias jelenség természetesen eleve nem lehet nyelvjárásias!

2. A vonatkozó szakszavak első előfordulásainak szövegkörnyezetes szótörténeti adatai:

Népnyelv 1833: „a magyar népnyelv [...] teljes olly lelkes tulajdonságokkal és közmondásokkal, mellyekben nagy életbölcesség van szöve” (NSz.: 1833/1842, Berzsenyi művei II, 361). **Népnyelvbúvárlat** 1936: „A népnyelvi búvárlat módszere” című kötetében írta Csűry: „A magunk rendszeres, beható ismeretének hiánya, mint több fontos téren, a magyar népnyelvbúvárlat [nyelvjárás kutatás] terén is szembetűnő” (10). **Népnyelves** 1872: „a magyar népnyelv jobban fülük ügyébe esik, mint nekünk itt a bár eléggé népes, de kevésbé népnyelves [nyelvjárásias] fővárosban” (Nyr. 1: 12). **Népnyelvgyűjtő** 1905: „a legelső rendszeres népnyelvgyűjtőnek [nyelvjárásgyűjtőnek] mondható” (MNy. 1: 295). **Népnyelvhagyomány** 1872: „E kérdéshez a siker teljes reményével csak akkor lehet hozzá szólni, ha egyebek közt a régi nyelvemlékek átkutatva, a népnyelvhagyományok [nyelvjárásias sajátosságok] híven, hamisítatlanul már nagyobb részt összegyűjtve leendnek” (Nyr. 1: 295). **Népnyelvi** 1887: „becses népnyelvi [nyelvjárásias] szövegek [...] még kiadásra várnak” (Akadémiai Értesítő 78: NSz.). **Népnyelvi búvárlat** 1936: a Magyar Nyelvtudományi Társaság „1905-ben a népnyelvi búvárlatot [nyelvjárás kutatást] is megszervezi” (Csűry 7). **Népnyelvi szótár** 1936: „olyan népnyelvi szótár [nyelvjárásias szótár] alkotását tűzte ki célul, mely a finn népnyelv dialektusainak egész szókincsét felölelné, pontosan feltüntetve a szavaknak a különböző nyelvjárásokban előforduló hangalakját, alaktani jellemzését és jelentéseit, valamint földrajzi elterjedését” (Csűry 17). **Népnyelvkutatás** 1936: „Népnyelvkutatásunk [nyelvjárás kutatásunk] már eddig is sok támasztékot nyújtott pl. A moldvai magyar telepek eredetének megállapításához” (Csűry 15). Vö. még *tájnyelvkutatás* (1942: Bóka 119). **Népnyelvűség** 1831: „ha a népnyelvűségig nem is, legalább a hibátlanságig felvergődhetek” (1831/1863, Bajza munkái IV, 170: NSz.).

SZAKIRODALOM

- Andrásfalvy Bertalan 2002. Népi értékek, művelődési hagyományok a 20. század első felében. In: Pölöskei szerk. 104–9.
- Auer, Peter 2005. Europe’s sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations. In: N. Delbecque, J. van der Auwera, D. Geeraerts (eds): *Perspectives on Variation. Sociolinguistic, Historical, Comparative*. Berlin, New York. Mouton de Gruyter. 7–42.

- Balassa Iván 2000. Néprajztudomány. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században*. V. 115–59.
- Balassa József 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Balassa József 1898. *A magyar nyelvjárások keletkezése*. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.
- Balázs Géza 2000. A városi népnyelv és a folklór. Az antropológiai nyelvészeti kutatás a városban. In: Szabó G. és Molnár Z. (szerk.): *Nép – nyelv – társadalom*. Szombathely. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai IV. 11–19.
- Balogh Lajos 1988. A nyelvjárások és a nyelvi rendszer. *Nyelvtudományi Értekezések* 104. sz. 189–93.
- Balogh Lajos 1990. A városi nyelvjárások. In: Szabó Géza (szerk.): *II. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely. 197–200.
- Bárczi Géza 1941. A városi népnyelv kérdéséhez. *Magyar Népnyelv* III, 70–85.
- Bárczi Géza 1942. Jegyzetek a budapesti népnyelvről. *Magyar Népnyelv* IV, 71–89.
- Bárczi Géza 1961. Nyelvjárás és irodalmi stílus. In: Sellő Edit (felelős szerk.): *Stilisztikai tanulmányok*. Budapest, Gondolat. 62–115.
- Bárczi Géza 1972. A Magyar Nyelvőr és a nyelvtörténet. *Magyar Nyelvőr* 257–66.
- Benkő Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Benkő Loránd 1960. *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd 1990. Az élő nyelv területisége és szociolingvisztikája. In: Szabó Géza (szerk.): 9–20.
- Benkő Loránd 2004. Moldvában, a múlt század közepén. (Adalék a magyar nyelvatlasz történetéhez). In: Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 221. sz. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 11–21.
- Berthele, Raphael 2004. Vor lauter Linguisten die Sprache nicht mehr sehen. In: Christen 111–36.
- Besch, Werner et alii I. DialHb.
- Bóka László 1942. Népnyelv, köznyelv, irodalmi nyelv. In: Bóka László: *Tegnaptól máig*. Budapest, 1958. 94–111.
- Cheshire, Jenny 2002. Who We Are and Where We're Going. Language and Identities in the New Europe. In: Gubbins, Paul and Holt, Mike (eds.): *Beyond Boundaries: Language and Identity in Contemporary Europe*. Multilingual Matters 122. Clevedon Hall. Cromwell Press. 19–34.
- Christen, Helen (Hrsg.) 2004. *Dialekt, Regiolekt und Standardsprache im sozialen und zeitlichen Raum*. Wien, Edition Praesens.
- Csalog Zsolt 1993. A mai adatközlő és a gyűjtő dilemmáiról. In: Fekete Éva (felelős szerk.): *Múltunk jövője. Szabadelvűek a népi kultúráról*. Budapest, T-Twins Kiadó. 137–44.
- Csúri Bálint 1909. Köznyelv és népnyelv. *Magyar Nyelvőr* 337–43.
- Csúry Bálint 1936. *A népnyelvi búvárlat módszere*. Budapest. A Turul-Szövetség Népkutatási Füzetek. 1. szám.
- Csúry Bálint 1939. Mit akarunk? *Magyar Népnyelv* I, 3–6.
- CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára*. Pest, 1862–1874.
- Dante. *Dante összes művei*. Fordította Mezey László. Budapest, 1962. Magyar Helikon.
- Deme László 1949. *A nyelvjárási anyag felhasználása és feldolgozása*. Budapest, Kelet-Európai Tudományos Intézet. Különnyomat a *Magyar Népkutatás Kézikönyvéből*. Szerk. Györffy György.
- Deme László 1955a. A XIX. század első felének harcai a nemzeti nyelvért. In: Pais Dezső (szerk.): *Nyelvünk a reformkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1–25.
- Deme László 1955b. Az irodalmi nyelv hangállománya és a nyelvjárások. In: Pais Dezső (szerk.): *Nyelvünk a reformkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 27–82.

- Deme László 1975. A magyar nyelvjárások atlaszának kérdőívei. In: Deme László és Imre Samu (szerk.): *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 67–121.
- Deme László 1997. A magyar dialektológia útja. In: Büky László (szerk.): *Nyíri Antal kilencvenéves*. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 37–49.
- Deme László 1998. Vissza- és előrettekintés. In: Szabó Géza, Molnár Zoltán (szerk.): *III. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. 324–32.
- DialHb. = Besch, Werner–Knoop, Knoop, Ulrich–Putschke, Wolfgang–Wiegand, Herbert Ernst 1982–1983. *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. Erster Halbband, 1982. Zweiter Halbband, 1983. Berlin, New York, Walter de Gruyter.
- ÉKsz. = Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás. Főszerkesztő Pusztai Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó. 2003.
- Erdélyi Lajos 1928. Népnyelvünk behatóbb tanulmányozása tudományos és nemzeti kötelességünk. *Magyar Nyelv* 327–33.
- Gémes Attila é. n. Egy dialektus percepciójáról. Väinö Linna *Ismeretlen katona* című regényében. Kéziratot dolgozat.
- Glatz Ferenc 2002. Magyar falukutatás és európai történelem. In: Pölöskei (szerk.): 277–82.
- Gombos Gyula 1989. A harmadik út és a népi mozgalom. *HITEL* 3: 17–9.
- Görömbei András 2005. A népiség nem népiesség – Irodalom a nemzetért. *Magyar Nemzet Magazin*. 2005. március 19. 38.
- Grétsy László 1988. A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban. In: Kiss Jenő és Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 85–107.
- Grober-Glück, Gerda 1982. Die Leistungen der kulturmorphologischen Betrachtungsweise im Rahmen dialektgeographischer Interpretationsverfahren. In: Besch et alii (Hrsg.): 92–113.
- Hajdú Mihály 1980. *A csoportnyelvekről*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 1. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Hann, Chris 2005. Utóparasztok a Futóhomokon: az „egyszerűbb” mezőgazdasági szövetkezetek bonyolult társadalmi öröksége. In: Schwarcz et alii (szerk.): 19–35.
- Hofer Tamás 1993. A „népi kultúra” haszna. In: Fekete Éva (felelős szerk.): *Múltunk jövője. Szabadelvűek a népi kultúráról*. Budapest, T-Twins Kiadó. 25–31.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások*. Budapest, Kókai Lajos kiadása.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Imre Samu 1978. Tudománytörténeti kérdések a magyar dialektológiában. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 30. 131–53.
- Imre Samu (szerk.) 1979. *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 100. sz.
- Cs. Jónás Erzsébet 2003. Szociolingvisztika, dialektológia és fordításstilisztika. In: Hajdú Mihály és Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 428–33.
- Juhász Dezső 1992. A mai népnyelv értékei. *Magyar Nyelvőr* 59–64.
- Kelemen József 1936. Nyelvjárás kutatás, népnyelv kutatás. *Népünk és Nyelvünk* 33–41.
- Kiss Jenő 1998. Nyelvjárás tan és dialektológia. In: H. Varga Gyula (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvről*. Eger. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 8–13.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. I. MDial.
- Kontra Miklós (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Kósa László 1976. *Néphagyományunk évszázadai*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Kósa László 1984. *Hagyomány és közösség. Magyar népi kultúra és társadalom*. Budapest, Kozmosz Könyvek.
- Kósa László 2001. *A néphagyomány és a nemzeti művelődés – hatvan év után*. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Közgyűlési előadások 1999*. Budapest, MTA. I, 55–61.
- Kósa László 2002. *A néprajztudomány és a falukutatás*. In: Pölöskei (szerk.): 57–66.
- Krammer Jenő 1970. *A svájci német népnyelv mint a műfordítások nyelve. Nyelvtudományi Közlemények 180–92*.
- Laziczius Gyula 1936. *A magyar nyelvjárások*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Löffler, Heinrich 1982. *Gegenstandskonstitution in der Dialektologie: Sprache und ihre Differenzierungen*. In: Besch et alii (Hrsg.): 441–63.
- Makai Imre 1981. *Solohov*. In: Bart István és Rákos Sándor (szerk.): *A műfordítás ma*. Budapest, Gondolat Kiadó. 566–80.
- MDial. = Magyar dialektológia. Szerk. Kiss Jenő, Budapest, Osiris Kiadó. 2001.
- NLex. = Magyar nagylexikon XIII. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Mályusz Elemér 1994. *Népiségtörténet*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
- Mitzka, Walter 1943. *Deutsche Mundarten*. Heidelberg.
- Molnár Csikós László 2002. *Regionalitás és köznyelviség napjainkban*. In: Szabó Géza, Molnár Zoltán, Guttmann Miklós (szerk.): *IV. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V. 189–92.
- H. Nagy Erzsébet 1988. *A népnyelv és az irodalmi nyelv találkozása mai emlékező írásokban*. In: Kiss Jenő és Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest, Akadémiai Kiadó. II, 704–16.
- Németh G. Béla 1970. *Mű és személyiség*. Budapest, Magvető Kiadó.
- NéprLex. = Magyar néprajzi lexikon. 3–4. kötet. Főszerkesztő Ortutay Gyula. 1980, 1981. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Niebaum, Hermann–Macha, Jürgen 1999. *Einführung in die Dialektologie des Deutschen*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- NyelvmKk. = Grétsy László és Kovalovszky Miklós (főszerk.): *Nyelvművelő kézikönyv*. I–II. 1980, 1985. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nyirkos István 1983. *Irodalmi nyelv – köznyelv – népnyelv*. *Magyar Nyelvjárások XXIV*: 19–30.
- Nyirkos István 2002. *A nyelvjárási norma természetéről*. In: Szabó Géza, Molnár Zoltán, Guttmann Miklós (szerk.): *IV. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai. V. 219–25.
- Paládi-Kovács Attila 2002a. *Tárgyunk az időben*. Debrecen, Ethnica Kiadás.
- Paládi-Kovács Attila 2002b. *A társadalomtudományok és a falukutatás*. In: Pölöskei 42–56.
- Paládi-Kovács Attila 2003. *Tájak, népek, népcsoportok*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Péntek János 1978. *Rendszerszerűség és produktivitás a Phaseolus népi terminológiájában. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 175–95*.
- Péter Mihály 2003. *Az orosz prostorecsije*. In: Hajdú Mihály és Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 469–72.
- Pölöskei Ferenc szerk. 2002. *A falukutatás fénykora 1930–1937*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Prohászka János 1919. *Simonyi és nyelvjárásaink tanulmányozása*. *Magyar Nyelvőr* 175–7.
- Pusztai Ferenc 1996/1997. *Tájszavak az értelmező kéziszótárakban*. In: Bánki Judit (szerk.): *Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva hetvenedik születésnapjára*. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 119–22.

- V. Raisz Rózsa 1998. Népnyelv, nyelvjárás – és Mikszáth. In: H. Varga Gyula (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvről*. Eger. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 24–37.
- Schrambke, Renate 2004. Bedeutungswandel einiger Lehnwörter in der Alemannia unter besonderer Berücksichtigung des südwestdeutschen Sprachgebietes. *Dialectologia et Geolinguistica* 68–97.
- Schwarc Gyöngyi–Szarvas Zsuzsa–Szilágyi Miklós 2005. *Utóparaszi hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ.
- Sebestyén Árpád 1972. A tájnyelv mint stíluseszköz Móricz Zsigmond műveiben. *Magyar Nyelvjárások* XVIII, 9–38.
- Sebestyén Árpád 1988. A belső nyelvtípusok néhány kérdéséről. In: Kiss Jenő, Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 108–19.
- Sebestyén Árpád 1999. III. Dialektológiai szimpozion. *Magyar Nyelvjárások* XXXVI: 143–6.
- Simonyi Zsigmond 1905. *A magyar nyelv*. Budapest, Athenaeum. 2. kiadás.
- Stickel, Gerhard 1997. *Varietäten des Deutschen. Regional- und Umgangssprachen*. Berlin, New York. Walter de Gruyter.
- Szabó Géza 1980. *A magyar nyelvjárások*. Tanárképző Főiskolák. Egységes jegyzet. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Szabó Géza (szerk.) 1990. *II. Dialektológiai szimpozion*. VEAB, Veszprém.
- Szabó Géza, Molnár Zoltán (szerk.) 1982. *Dialektológiai szimpozion*. VEAB Értesítő II. Veszprém.
- Szabó Géza 2002. Dialektológiánk néhány aktuális kérdése. In: Szabó Géza, Molnár Zoltán, Guttman Miklós (szerk.): *IV. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai V. 29–33.
- Szabó Géza 2003. Szómagyarázatok az etnolingvisztika ürügyén. *Magyar Nyelvjárások* XLI: 543–548.
- Szabó Géza–Molnár Zoltán–Guttman Miklós (szerk.): 2004. *Emberközpontúság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában*. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VI. Szombathely.
- Szabó József 2002. A népi szemléletmód tükröződése a szegedi tájnyelv szókészletében. *Magyar Nyelv* 140–7.
- Szabó József 2002. A népi szemléletmód tükröződése a szókészletben (néhány tájszótár alapján). In: Szabó Géza et alii (szerk.): 19–27.
- Szabó József 2003. A népi szemléletmód tükröződése a nyugat-dunántúli nyelvjárási régió szókészletében. In: Hajdú Mihály és Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Szabó Miklós 1993. A népi ideál. In: Fekete Éva (felelős szerk.): *Múltunk jövője. Szabadelvűek a népi kultúráról*. Budapest, T-Twins Kiadó. 63–72.
- Szathmári István 1961. *A magyar stilisztika útja*. Budapest, Gondolat.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Szilágyi Miklós 2002. Mai kisüzemi agrárgazdaságok néprajzi kutatásának lehetőségei. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesszők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999*. Budapest, MTA Néprajzkutató Intézet – MTA Társadalomkutató Központ. 7–15.
- Szilágyi Miklós 2005. Bevezetesként: az utóparaszi hagyományokról. In: Schwarcz et alii (szerk.): 9–16.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1989. Szempontrendszer a szókincs megközelítéséhez. *Magyar Nyelv* 85, 319–27.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991. A jó és a rossz. *Magyar Nyelv* 414–21.
- Tolcsvai Nagy Gábor–Kugler Nóra (szerk.) 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest, Korona Kiadó.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. Budapest, Áron Kiadó.
- Trudgill, Peter 1995. Dialektusok és szociolektusok az új Európában. *Valóság* 1995/11: 107–10.
- Varga József 1991. A népnyelvi és névtani kutatások története a Muravidéken. In: Kiss Jenő és Szűts László (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetéről*. Budapest. 690–4.
- S. Varga Pál 2002. *A nemzeti irodalom hagyományközösségi paradigmája*. Doktori értekezés tézisei. Debrecen.
- Végh József 1941. Társadalmi szempontok a népnyelvkutatásban. *Népünk és Nyelvünk* 314–43.
- Wacha Imre 1992. A nyelvi rétegződés kérdései. In: Kemény Gábor (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 49–105.
- Wahrig, Gerhard 1972. *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh, Bertelsmann Lexikon-Verlag.
- Wermke, Matthias 1997. Umgangssprachliches im standardsprachlichen Wörterbuch des Deutschen. In: Stickel (Hrsg.): 221–44.
- Wiesinger, Peter 1997. Sprachliche Varietäten – Gestern und Heute. In: Stickel 9–45.
- Zsirai Miklós 1937. *Finnugor rokonságunk*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Zsirai Miklós 1995. *Nyelv és rádió*. Budapest, Magyar Rádió.

Kiss Jenő

SUMMARY

Kiss, Jenő

Popular language and its study

The author's intention is to clarify some uncertainties and issues surrounding the term 'popular language' and the notion it identifies. The paper gives some data and an analysis of the history of research and history of terminology with respect to 'people', 'popular language', and 'the study of popular language' in a Hungarian context. According to an interpretation that corresponds to the linguistic and social facts in present-day Hungarian, a brief definition of 'popular language' is as follows: 1. a) a particular non-standard way of language use (that can be related to level of education and to speech situation): the way of speaking characteristic of speakers of traditional culture and containing primarily dialect-bound phenomena; b) the sum of linguistic features and means of expression characterising that way of speaking. 2. A cover term for regional dialects.